

²³ *Разрешение* опублікувати це зберігається в Ермітажі граффіто я обов'язав начальника експедиції і моему другу, нині покійній, Л. В. Копейкиной.

²⁴ *Наименование* Березани ΒΟΥΥΣΘΕΝΗΣ вопреки ранее высказанным гипотезам ΘΥΩΡΑ-Βραγο; ΑΡΒΙΝΑΤΑΙ / ΑΡΒΙΝΝΑΙ — Яйленко) подтвердила происходящая из раскопок острова костяная пластинка VI в. до н. э.: Русяева А. С. // *ВДИ*.— 1986, № 2.

²⁵ Robert L. Eph. Arch. 1969.— S. 14—23; idem. Actes du VIIe Congres International d'epigraphie grecque et latine. Bucuresti-Paris, 1979.— S. 37 f.

²⁶ IG 11² 9096; E. Sittig. De Graecorum nominibus theophoris.— Diss. Halle, 1911.— S. 130; Bechtel, HP, 555.

²⁷ Robert L. // Actes du VIIe Congres...— S. 38.

²⁸ Карышковский П. О. // *НЭ*, 2(1960).—С. 3—13; Булатович С. А. // *СА*.— 1970.— № 2.— С. 222—224 [— Golenko.— *Chiron* 5 (1975) 186, 237].

²⁹ *Надпись* любезно предоставлена в мое распоряжение И. И. Саверкиной, которой адресуется особая благодарность.

³⁰ *Syll*³, 4; Jeffery. LSAG, S. 372, Nr. 51, Taf. 72.

ОЛЬВІЯ І БОСПОР У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ II ст.

В. М. Зубар

Утворення в 110 р. провінції Дакія і перехід після смерті Траяна до політики оборони кордонів Римської імперії збільшило стратегічне значення не тільки Нижнього Подунав'я, але й античних міст Північного Причорномор'я, які розглядалися Римською адміністрацією як природні союзники. Саме з цим слід пов'язувати пересування на лівий берег Дунаю римських військ і розміщення в Тірі римської залози, яка у той час складалася з військовослужбовців V Македонського легіону¹.

Ольвія також не залишилася осторонь цього процесу. Нещодавно Ю. Г. Виноградов, проаналізувавши текст на мармуровій вставці в надгробку, дійшов висновку, що після другої Дакійської війни Траяна, десь між 106 і 111 рр., до Ольвії був надісланий військовий загін піхотинців, озброєних довгими щитами. Виходячи з грецького імені і патроніміка, він зробив висновок, що цей підрозділ було сформовано не з легіонерів, а солдат допоміжних (auxilia) або ірегулярних (numeri) військ². Враховуючи точку зору Ю. Г. Виноградова, можна дещо інакше розглянути написи із згадкою боспорців, знайдені в Ольвії.

Як відомо, з Ольвії походить три епіграфічні пам'ятки, де, як вважають дослідники, згадуються боспорці³. В. В. Латішев відніс їх до розділу меморіальних (tabula memoriales)⁴. Проте враховуючи, що переважна більшість написів з формулою ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ, знайдених на Боспорі й у Херсонесі, були епітафіями⁵, ольвійські пам'ятки теж слід віднести до цієї групи. Крім трьох згаданих написів з боспорцями, які жили і вмирали в місті, мабуть, можна пов'язувати ще два надгробки. Це епітафія Ахіллу, сину Каллікла, поставлена Асфоруком, сином Караста⁶. Формула ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ в Ольвії зустрічається лише в надгробках боспорців, що, вірогідно, дозволяє і цей напис віднести до групи пам'яток, пов'язаних з ними. З Ольвії також походить двоярусна стела, у верхній частині якої було зображено померлого у вигляді героїзованого бородатого вершника, який стоїть перед хлопцем з собакою, а в нижній — «потойбічну трапезу»⁷. Ця пам'ятка аналогічна надгробній скульптурі Боспору I — початку II ст.⁸, що й дозволяє віднести її до групи надгробків боспорців з Ольвії.

Наявність в Ольвії розглядуваної групи надгробків дозволило дослідникам поставити питання про зв'язки цього античного центру з Боспорським царством у першій чверті II ст. М. І. Ростовцев, базуючись на них, вважав, що за часів правління Траяна Ольвія потрапила під протекторат боспорських царів, які надіслали для її захисту свої війська⁹. В. П. Яйленко не погодився з цим висновком і, слідом за Д. Б. Шеловим, відзначив, що ці надгробки можуть лише свідчити про зв'язки між античними державами¹⁰. На думку В. П. Яйленка, епітафії боспорців датуються

120—130 рр. і свідчать про присутність в Ольвії вигнанців з Боспору після зміни влади при Котісі II¹¹. На противагу цьому А. С. Русяєва писала, що ці надгробки свідчать про осідання в Ольвії певної частини сарматів, разом з якими тут знайшла притулок елітарна група боспорських прибічників Мітрідата III¹².

С. М. Крикін в дуже обережній формі зазначив, що написи зі згадкою боспорців свідчать про наявність в Ольвії представників боспорської адміністрації царя Котіса¹³. І, нарешті, С. В. Дьячков підкреслив, що висновок М. І. Ростовцева про боспорський протекторат над Ольвією дуже вірогідний, а критика на адресу цієї концепції потребує серйознішої аргументації. Проте сам автор не зміг навести якихось додаткових аргументів на користь цього висновку, а лише зазначив, що боспорці з'явилися в Ольвії «як «фахівці» з боротьби зі скіфами»¹⁴. Таким чином, з короткого історіографічного огляду випливає, що знайдені в Ольвії написи зі згадкою боспорців інтерпретувалися дослідниками по-різному і певної ясності в цьому питанні немає. Це й змусило знов звернутися до аналізу зазначених пам'яток і спробувати аргументувати свою точку зору з цієї дуже важливої і цікавої проблеми.

Якщо Марк Ульпій Парфенокл, згаданий в ольвійській епітафії, та ж сама особа, про яку йдеться в двох боспорських написах початку II ст.¹⁵, то й інші пам'ятки зі згадкою боспорців, очевидно, слід відносити до часу не раніше правління Траяна і розглядати у тісному зв'язку один з одним¹⁶. Інакше кажучи, перед нами написи боспорців, наявність яких є всі підстави пов'язувати з появою в Ольвії вихідців з Боспору в перші десятиліття II ст. При цьому слід зазначити, що напис Тіту Флавію Ахемену був поставлений Адосом, сином Дельфа, який був ольвійським архонтом в початковий період правління Адріана¹⁷. Надгробок Адосту, синові Арсака, було встановлено Зеноном, сином Стратоніка, який був головою колегії стратегів¹⁸. І, нарешті, Дад, син Сосібія, який зробив епітафію, мабуть, на власні кошти, Марку Ульпію Парфеноклу, крім цього встановив в Ольвії статую своєї дружини¹⁹. Це теж дозволяє говорити, що написи боспорцям в Ольвії були встановлені міськими магістратами²⁰. З цього можна зробити висновок, що згадані в них ольвіополіти не були приватними особами або вигнанцями, а мали певне відношення до політичного життя Ольвії на початку II ст.

За часів правління Траяна і Адріана боспорські царі, безсумнівно, у своїй зовнішній політиці орієнтувалися на Рим²¹. Причому слід підкреслити, що ще за часів правління Августа між Боспором і Римом мало місце співробітництво у військовій сфері²², яке продовжувалося і пізніше. Так у I ст. I Боспорська ала дислокувалася в Сирії, а у 71 р. II було переведено на територію Мезії і вона брала участь в Дакійських війнах Траяна. В 113—116 рр. ця ала стояла в Панонії, а у 117—119 рр. II було переведено у Верхню Дакію, де вона відома за воєнними дипломами до кінця II ст.²³. За часів правління Адріана війська, сформовані з боспорців, відомі на Сході імперії, в Каппадокії, де вони брали участь в бойових діях проти аланів²⁴. У II ст. I Боспорська когорта входила до складу римських військ Панонії²⁵.

Все це дозволяє погодитися з М. І. Ростовцевим у тому, що на початку правління Адріана в Ольвію могли бути направлені боспорські війська для захисту міста від варварів. Судячи з імені Марка Ульпія Парфенокла, ольвійські написи боспорців, вірогідно, відносилися до вихідців з вищих верств боспорського суспільства і були основою формування ударних загонів важкої кінноти²⁶. Це опосередковано підтверджується тим, що боспорці, згадані в ольвійських написах, походили з середовища сильно еллінізованого сарматського населення Боспору,

Рис. 1. Стела Стратона, сина Промаха. Фото Одеського археологічного музею НАН України.

про що свідчать їх другі імена або прізвиська — Мастун і Адосеос, вірогідно, одержані ще при народженні²⁷.

Відсутність у розглядуваних написах вказівки на приналежність боспорців до якогось конкретного підрозділу не дозволяє вбачати в них солдатів римських допоміжних військ. Швидше слід відносити їх до формувань «союзників» (*symbaschiarii*), яких римське військове командування залучало до вирішення оперативних завдань в тому чи іншому районі імперії²⁸.

Розглядаючи ольвійські написи боспорців, слід звернути увагу на формулу ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ, яка стоїть наприкінці всіх цих епітафій. В. І. Кадеєв, слідом за Й. Кайянто, вказав, що надгробні епітафії, які закінчуються такою формулою, належали померлим в античних містах Північного Причорномор'я вихідцям з Малої Азії²⁹. Проте так впевнено казати про це, мабуть, не можна. З 29 написів з такою формулою, які були знайдені в Тірі, Ольвії, Херсонесі і Боспорі, з вихідцями з Малої Азії можна безперечно пов'язувати лише три³⁰. Слід звернути увагу, що в ольвійських написах така формула вживалася в пам'ятках, встановлених боспорцям боспорцями і ольвіополітами³¹. А з Том походить надгробок з епітафією, встановленою ольвіополітом своєю сину³². Все це не дозволяє погодитись з інтерпретацією В. І. Кадеєва епітафій з такою формулою. Вірогідно, зворот, зафіксований в пам'ятках Малої Азії і Північного Причорномор'я, не може розглядатися як чіткий і самостійний показник стічного походження небіжчика, а свідчить лише про певну культурну спільність цих регіонів.

Отже, виходячи з нової інтерпретації ольвійської епітафії Афінокла, сина Афінокла, і написів боспорців, можна говорити, що після закінчення Дакійських війн Траяна в Ольвії знаходився римський військовий загін³³. Цілком можливо, що його поява в місті була якимось пов'язана з посольством ольвіополітів до римської адміністрації, згадка про яке є в одному ольвійському написі цього часу³⁴. Трохи пізніше, за часів правління Адріана, в Ольвію був введений загін боспорських вершників, який мав боронити місто від варварів. Зараз, мабуть, немає підстав робити висновок про боспорський протекторат над Ольвією, бо значне віддалення цих центрів один від одного не дозволяє припускати вірогідність якогось контролю з боку боспорських царів за грецьким містом. Ймовірно, поява в Ольвії загону боспорських військ була зумовлена відповідним розпорядженням римської адміністрації боспорським царям, на яких, крім Херсонеса³⁵, був покладений захист Ольвії. Це добре узгоджується із статусом боспорського правителя, який був союзником імперії і зобов'язувався надавати їй необхідну допомогу у всіх зовнішньополітичних діях. Разом з цим слід підкреслити, що, не зважаючи на певне зближення Ольвії з Римською імперією за часів правління Траяна і Адріана, римська адміністрація все ж не надала місту безпосередньої військової допомоги. А це свідчить не тільки про характер римсько-ольвійських стосунків, але і досить скромне місце Ольвії у римській політиці цього часу.

Примітки

¹ Карышковский П. О., Клейман И. Б. Древний город Тира.— К., 1985.— С. 98; Сэн Н. А. Новая латинская надпись из Тира // ВДИ.— 1986.— № 4.— С. 60—67.

² Виноградов Ю. Г. Ольвия и Траян // Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения. Чтения памяти член-корр. АН СССР В. Т. Пашуто.— М., 1991.— С. 29—31.

³ IOSPE, I², №№ 202—204.

⁴ IOSPE, I², p. 220.

⁵ IOSPE, I², №№ 484, 501, 508, 543; КБН, №№ 434, 632, 641, 656, 660, 675, 705, 710, 717, 727, 732, 783, 935, 1087, 1089.

⁶ IOSPE, I², № 205; НО, № 102. Видавці НО віднесли цю пам'ятку до кінця II — початку III ст.

⁷ IOSPE, I², № 229; Русяева А. С. Религия и культы античной Ольвии.— К., 1992.— С. 184.

⁸ Бртова Н. Н. Образ всадника на рельефах // КСИА.— 1948.— Вып. 22.— С. 53—56; Савостина Е. А. Многоязычные стелы Боспора: семантика и структура // Сообщения ГМИИ.— 1992.— Вып. 10.— С. 357—362.

⁹ Ростовцев М. И. Военная оккупация Ольвии римлянами // ИАК.— 1915.— Вып. 58.— С. 12, 13.

¹⁰ Яйленко В. П. Материалы к «Корнису лапидарных надписей Ольвии» // Исследования по эпиграфике и языкам древней Анатолии, Кипра и античного Северного Причерноморья.— М., 1987.— С. 84—87; Шелов Д. Б. Римляне в Северном Причерноморье // ВДИ.— 1981.— № 4.— С. 60.

¹¹ Яйленко В. П. Указ. соч.— С. 87.

¹² Русяева А. С. До історії взаємовідносин Ольвії з сарматами // Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР.— Тези доп.— К., 1989.— С. 192, 193.

- ¹³ Крыкин С. М. *Deus Sanctus Porobonus* // ВДИ.— 1992.— № 3.— С. 144.
- ¹⁴ Дьячков С. В. Римские граждане и римская политика на Боспоре в I в. до н. э.— III в. н. э. // ВХГУ.— 1992.— № 363.— История.— Вып. 26.— С. 87.
- ¹⁵ КБН, №№ 32, 628.
- ¹⁶ Яценко В. П. Указ. соч.— С. 86.
- ¹⁷ IOSPE, I², № 156; Карышковский П. О. Из истории монетного дела Ольвии в I—III вв. // НЭ.— 1971.— Т. 9.— С. 58; Карышковский П. О. Монетное дело Ольвии во второй половине II в. // Античная культура Северного Причерноморья в первые века н. э.— К., 1986.— С. 25.
- ¹⁸ IOSPE, I², № 136.
- ¹⁹ IOSPE, I², № 200.
- ²⁰ На думку В. В. Латисева в перші століття н. е. посадові особи Ольвійської держави походили, головним чином, з середовища соціальної верхівки населення міста. Див.: Исследования об истории и государственном строе города Ольвии.— СПб., 1887.— С. 63.
- ²¹ Гайдукевич В. Ф. Из истории Боспора II в. н. э. // Древний мир. М.— 1962.— С. 485—489; Фролова Н. А. Боспор и Рим в конце I — начале II вв. н. э. по нумизматическим данным // ВДИ.— 1968.— № 2.— С. 133, 134; Фролова Н. А. Из истории Боспора в середине II в. н. э. // ВДИ.— 1972.— № 1.— С. 187—194.
- ²² Cheesman G. L. The Family of the Caristanii at Antioch in Pisiadia // JRS.— 1913.— vol. 3.— P. 254, 255; Reinhold M. Marcus Agrippa.— Geneva, 1933.— P. 111.
- ²³ CIL, III, 1197; III/I, 1344; XVI, 64, 90, 107, 108; Ann. Epig. 1987, № 843; 1988, № 233; Cichorius C. Ala // RE.— 1893.— Bd. 1.— Sp. 1234; Holder P. A. Studies in the Roman Army from Augustus to Trajan.— London.— P. 181, 193, 229; Roxan N. M. Roman Military Diplomas, 1978 to 1984.— London, 1985.— P. 148, 149, № 86; Strobel K. Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans.— Bonn, 1984.— S. 107.
- ²⁴ Arr. Acies c. Alanos, 3, 18; Ritterling E. Military Forces in the Senatorial Provinces // JRS.— 1927.— vol. 17.— part. 1a.— P. 30; Граков Б. Н. Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии // ВДИ.— 1939.— № 3.— С. 244, 245; № 7.— С. 264, № 34; Holder P. Op. cit.— P. 202, 229.
- ²⁵ Блаватский В. Д. Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья.— М., 1954.— С. 150.
- ²⁶ Блаватский В. Д. Указ. соч.— С. 141, 142; Десятников Ю. М. Катафрактарии на надгробии Афиней // СА.— 1972.— № 4.— С. 70; Горончаровский В. А. К вопросу о боспорских катафрактариях // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века.— Тез. докл.— Ростов-на-Дону, 1992.— С. 40—42.
- ²⁷ КБН, №№ 54, 64, 1091. Магнус, сын Василида, згаданий в КБН, № 61.
- ²⁸ Enplin W. Zuden symtuchiarrii // Klio.— 1938.— Bd. 31.— S. 365—370; Bohes lc. L'Armee Romaine.— Paris, 1989.— P. 28, 33.
- ²⁹ Кадеев В. І. Малоазійські написи з Херсонеса // ВХДУ.— 1978.— № 167.— Історія.— Вып. 10.— С. 93—96; Кадеев В. И. Херсонес Таврический в первые века н. э.— Харьков, 1981.— С. 104, 105.
- ³⁰ IOSPE, I², № 543; КБН №№ 705, 732.
- ³¹ IOSPE, I², №№ 202—204.
- ³² Граков Б. Н. Указ. соч.— С. 312, № 4.
- ³³ Опосередковано це підтверджується і тим, що масовий приплив в Ольвію римської монети, головним чином денаріїв, які йшли на платню солдатам, чітко фіксується тільки після закінчення Дакійських війн. Див.: Карышковский П. О. Из истории...— С. 59, 61; Карышковский П. О. Находки монет Римской империи в Ольвии // НС.— 1965.— Вып. 2.— С. 56, 74.
- ³⁴ НО, 42.
- ³⁵ Зубарь В. М. Новые данные о римских войсках в Херсонесе // История и археология Слободской Украины.— Тез. докл.— Харьков, 1992.— С. 117, 118.